

Leesbaar Landschap

Handleiding

Deel 2

Gebruiksmogelijkheden van Leesbaar Landschap

Karina Hendriks, Landschapsarchitectuur & Henk Kloen, CLM Onderzoek en Advies BV
m.m.v. Johan Eppink, IVN en Taco Jansonius, Landschapsbeheer Nederland
CLM 653 – 2007

COLOFON

Auteurs:	Karina Hendriks & Henk Kloen, CLM Onderzoek en Advies BV
Tekstbijdragen:	Johan Eppink, IVN en Taco Jansonius, Landschapsbeheer Nederland
Concept Leesbaar	
Landschap:	Karina Hendriks en Derk Jan Stobbelaar, zie Landbouw in een leesbaar landschap. 2003. Uitgeverij Blauwdruk, Wageningen. ISBN 90-75271-09-3.
Foto's en figuren:	Karina Hendriks, Landschapsarchitectuur Derk Jan Stobbelaar
Met dank aan:	Ruth Bakkenes (IVN-Boxmeer) Bert Lemmens (IVN-Laarbeek), Deelnemers Leesbaar Landschap Eemland & Geert Koning (IVN-Utrecht)
Financiering:	Ministerie van LNV, Nationale Postcodeloterij en VSB Fonds

Inhoud

Samenvatting Deel 1,2 en 3 in vogelvlucht

1 Inleiding	1
2 Gebruiksmogelijkheden	2
2.1 Vergroten van kennis, belangstelling en draagvlak	2
2.2 Planvorming om het landschap toegankelijker te maken	3
2.3 Planvorming om de landschapskwaliteit te versterken	3
3 Inspirerende voorbeelden	4
3.1 Loopt u even mee in Zeeland	5
3.2 Groene Hartdag Fort Wierickerschans, 9 september 2006	6
Bijlage 4 Communicatiemiddelen en activiteiten voor verschillende doelgroepen	13

Samenvatting

Delen 1, 2 en 3 in vogelvlucht

Leesbaar Landschap – Toegankelijk Landschap

Misschien vind je het net zo leuk, boeiend en belangrijk om met het landschap aan de slag te gaan als wij dat vinden. Leesbaar Landschap biedt je hierbij een verdieping en een praktische handreiking. Het is een manier om het landschap beter waar te nemen en te beleven, de kwaliteiten van het landschap op te sporen en die toegankelijk te maken voor een groter publiek. Toegang in fysieke of in informatieve zin is namelijk noodzakelijk voor het ontstaan of behouden van betrokkenheid bij een gebied.

Voor wie is deze handleiding?

Deze handleiding is geschreven voor iedereen met beginnende of gevorderde interesse voor het landschap in zijn omgeving. Meer in het bijzonder voor diegene die zich betrokken voelt bij het landschap in zijn omgeving en zich wil inzetten om de kwaliteiten van het gebied bij een grotere groep mensen onder de aandacht te brengen. De methode Leesbaar Landschap kan je daarbij helpen.

Je kunt dit doen als lid van een natuur- en milieuorganisaties zoals het IVN, als lid van een agrarische natuurvereniging, als agrariër, als particuliere grondeigenaar of als ieder ander die binding heeft met het landschap en dit wil delen met meer mensen.

Wat is Leesbaar Landschap?

Leesbaar Landschap biedt een manier om kwaliteiten in het landschap waar te nemen en die toegankelijk te maken voor een groter publiek. De basis van Leesbaar Landschap is om op een gestructureerde manier het landschap waar te nemen en te beleven. Je kunt je opnieuw laten verrassen door het landschap. Vanuit die gestructureerde waarneming kun je ook het geheel eigene en kenmerkende van een landschap (her)ontdekken en dat bijvoorbeeld gebruiken in de communicatie over het landschap.

LEESBAAR LANDSCHAP is een methode om naar het landschap te kijken vanuit vier verschillende optieken, met vier verschillende brillen als het ware. Door die vier brillen lees je de samenhangen in het landschap. Elk landschap heeft zijn eigen samenhangen, zijn eigen verhaal, zijn eigen identiteit.

Een landschap is te zien als een uitdrukking van natuur en cultuur in verleden, heden en toekomst. Informatie over het landschap is af te lezen aan samenhangen die tot uitdrukking komen. Leesbaar Landschap is gebaseerd op het zoeken naar zichtbare samenhangen in ondergrond, functionaliteit, seizoenen en historie in het landschap. Het zijn als het ware vier brillen om het landschap te lezen. We zien steeds hetzelfde landschap, maar vanuit een ander perspectief.

Hierdoor ontstaat een completer en rijker beeld van delen van het landschap, maar ook van het geheel. Hoe beter deze samenhangen zichtbaar zijn, hoe sterker de identiteit van het landschap. In onderstaand plaatje staan de vier brillen als vier samenhangen.

Verticale samenhang

Het landgebruik, de vegetatie, beplantingstypen, waterstand, reliëf kunnen uitdrukking geven aan de natuurlijke omstandigheden van een plek. Ben ik op zand of op klei, in een komgebied of op een stroomrug, zit er kwel in de grond, is de bodem voedselrijk of –arm?

Horizontale samenhang

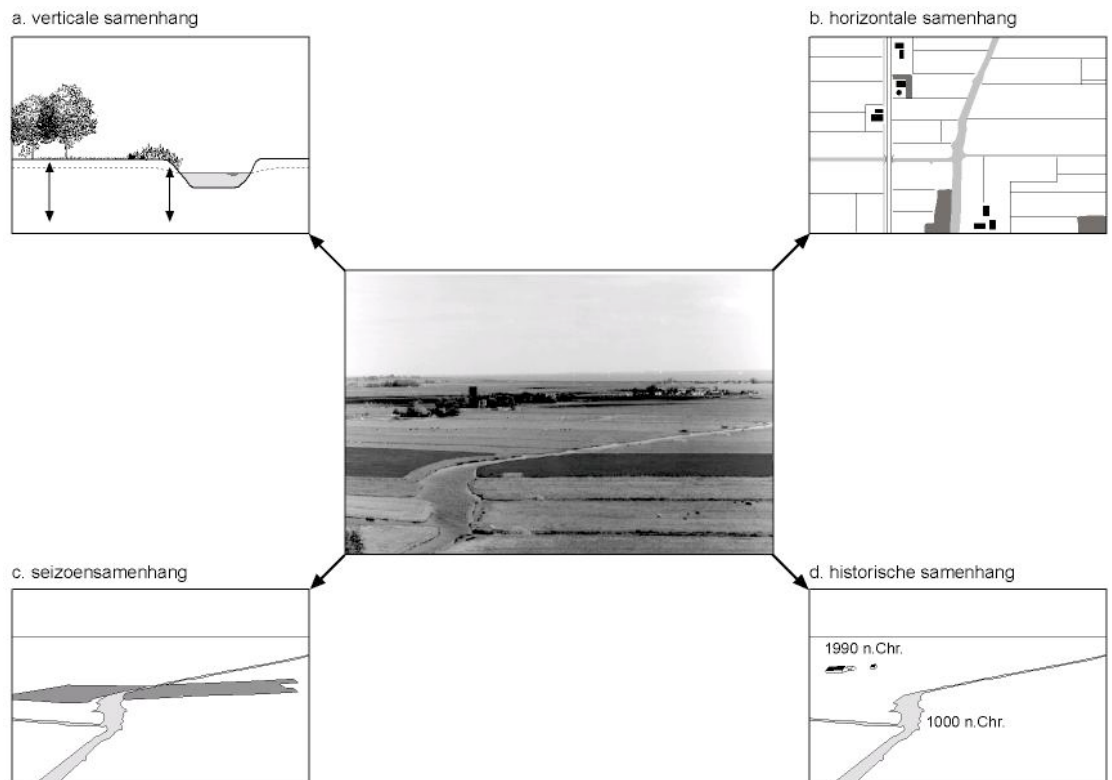
Patronen van wegen, paden, waterlopen, beplantingen, percelering kunnen uitdrukking geven aan het ecologisch, hydrologisch, sociaal, economisch functioneren van een plek. Wordt er grootschalig landbouw bedreven, staan er veel nieuwe schuren, zijn er netwerken waarlangs populaties van flora en fauna zich kunnen verplaatsen, hoe is de toegankelijkheid voor wandelaars en fietsers, hoe verhouden verschillende functies zich ruimtelijk tot elkaar?

Seizoensamenhang

Kleuren en vormen van beplanting, vegetatie, gewassen kunnen uitdrukking geven aan de tijd in het jaar. Alleen maar groen maakt immers niet gelukkig! Is het eind april of half mei?

Historische samenhang

Allerlei landschapselementen, - patronen en hun eigenschappen, zoals bebouwing, beplanting, wegen, paden etcetera kunnen uitdrukking geven aan een tijdstip of fase in de geschiedenis. Is dit slotenpatroon Middeleeuws? Dateert dit boerderijtype uit de jaren '70? Staat deze boom hier al meer dan 100 jaar?

De belangrijkste componenten van Leesbaar Landschap

- Landschapskwaliteiten leren waarnemen en beleven.
- Inventariseren van mogelijkheden om de toegankelijkheid van het agrarisch cultuurlandschap te vergroten.
- Opzetten van communicatie over de typische kwaliteiten van het landschap richting natuurliefhebbers en het algemene publiek.
- Samenwerken met diverse betrokkenen: leden van natuur-, milieu-, landschapsorganisaties, agrariërs, agrarische natuurverenigingen en particuliere grondeigenaren.
- Gemeenschappelijke basis vormen voor opstellen van plannen voor het landschap (voor beleving, toegankelijkheid of kwaliteitsverbetering).

Wat zijn de mogelijkheden van Leesbaar Landschap?

De methode biedt de mogelijkheid om:

- Deelnemers aan een excursie op een leuke manier met verschillende elementen van een landschap kennis te laten maken, waarbij kennis van de deelnemers wordt gebruikt om het beeld rijker te maken.
- Deelnemers aan een natuur- of landschapscursus een handvat te geven om het landschap waar te nemen en grip te krijgen op de karakteristieken.
- Samen met mensen van een verschillende achtergrond gestructureerd naar het landschap te kijken, over de kwaliteiten in gesprek te komen en te zoeken naar het eigene van het landschap.
- Samen met anderen te zoeken naar manieren om juist dat kenmerkende van het landschap zichtbaarder te maken. Bijvoorbeeld door een kenmerkende plek toegankelijker te maken (wandelpaden, bruggetjes), door het kenmerkende in communicatieboodschappen te verwerken (routebeschrijvingen, excursies, informatiepanelen of lesbrieven), of in een logo te visualiseren.
- Samen met anderen plannen te maken voor het landschap. Deze plannen kunnen zich richten op voorlichting en educatie, verbetering van de toegankelijkheid, of het versterken van de kwaliteit. Leesbaar landschap biedt deze mogelijkheden van bedrijfsschaal tot regionale schaal.

Deze handleiding bestaat uit drie delen

Deel 1: Leesbaar Landschap in een landschapswandeling

Wil je kennismaken met Leesbaar Landschap en misschien een landschapswandeling organiseren? Deel 1 biedt een verdieping in de methode en een praktische handreiking voor het voorbereiden en uitvoeren van een landschapswandeling.

Deel 2: Gebruiksmogelijkheden van Leesbaar Landschap

Wil je zien hoe groepen mensen in andere gebieden aan de slag zijn gegaan om hun landschap toegankelijker te maken voor een groter publiek? Deel 2 geeft een overzicht van gebruiksmogelijkheden en inspirerende voorbeelden: welke keuzes zijn gemaakt, welke partijen zijn erbij betrokken en hoe zijn acties concreet gemaakt?

Deel 3: Procesbegeleiding bij Leesbaar Landschap

Wil je als initiatiefnemer aan de slag met een groep mensen in jouw gebied? Deel 3 neemt je stap voor stap mee door het hele proces: van startbijeenkomst tot actieplan om het landschap toegankelijker te maken.

Voor wie dieper wil ingaan op het concept leesbaar landschap heeft IVN een cursus ontwikkeld voor opleiding van gidsen "leesbaar landschap". Informatie hierover is binnenkort beschikbaar bij IVN, www.ivn.nl

1 Inleiding deel 2

Als je via een landschapwandeling of door erover te lezen geïnteresseerd bent geraakt in Leesbaar landschap, komt wellicht de vraag op hoe je Leesbaar landschap kunt gebruiken om meer met het landschap te doen.

In dit deel 2 van de handleiding maak je kennis met mogelijkheden om Leesbaar Landschap in te zetten voor activiteiten om het landschap meer toegankelijk te maken of de kwaliteit te versterken. In hoofdstuk.2 volgt een kort overzicht van gebruiksmogelijkheden. In hoofdstuk 3 staan voorbeelden van hoe groepen mensen in andere gebieden aan de slag zijn gegaan om hun landschap toegankelijker te maken voor een groter publiek. Je leest welke keuzes ze hebben gemaakt, welke partijen erbij betrokken waren en hoe ze hun acties concreet hebben gemaakt. Als je geïnspireerd raakt kun je in deel 3 verder lezen op welke manier je het gebruik van Leesbaar Landschap samen met andere mensen en organisaties kunt vormgeven.

Achteraan in dit rapport vind je de bijlage 4. Bijlagen 1 t/m 3 zijn niet relevant voor dit deel van de handleiding.

2 Gebruiksmogelijkheden

Leesbaar landschap is als methode in te zetten voor drie doelen:

- vergroten van kennis, belangstelling en draagvlak voor het landschap;
- planvorming om het landschap toegankelijker te maken;
- planvorming om de landschapskwaliteit te versterken.

Bij ieder doel moet je je afvragen wie je uiteindelijke doelgroep is en wie en wat je nodig hebt om deze te bereiken. We geven hier een overzicht met welke activiteiten je welke doelgroepen kunt bereiken. Hoe je dit kunt aanpakken volgt in deel 3.

2.1 Vergroten van kennis, belangstelling en draagvlak

Leesbaar landschap doet een beroep op het eigen waarnemingsvermogen: kijk wat je zelf ziet in het landschap, wissel dit uit met wat anderen zien. Door zelf waar te nemen beleeft de waarnemer het landschap intenser en verbindt zich even aan dit landschap.

Door daarna waarnemingen te koppelen aan kennis over het landschap (natuurlijke gesteldheid, historie, grondgebruik) ontdekt hij de samenhangen tussen de waarnemingen, maakt zich de kennis eigen. De ervaring leert dat dit meestal ook leidt tot een zeker respect voor het landschap, en een waardering dat het landschap het waard is om iets mee te doen, voor te doen.

Deze kennismaking kan heel goed via een landschapswandeling plaatsvinden. De kennismaking kan zich zowel op leken richten als op verdieping van kennis van deskundigen. Dit is afhankelijk van de beschikbare tijd, en van de hoeveelheid kennis die de deelnemers meenemen, of de organisator inbrengt. Voor toeristen/bezoekers is gewoonlijk alleen een korte oppervlakkige kennismaking interessant, voor lokale bevolking is ook een diepgaandere kennismaking denkbaar, wellicht als vervolg op een korte kennismaking. Mensen die geïnteresseerd raken op een wandeling kunnen gaan deelnemen aan een cursus of een werkgroep om met leesbaar landschap aan de slag te gaan.

De landschapswandeling kun je zien als “oervorm” van kennismaking, waarop vele varianten mogelijk zijn: excursies, routebeschrijvingen, speurtochten, lespakketten, informatieborden. In feite wordt het landschap met deze activiteiten in figuurlijke zin toegankelijk gemaakt.

Bijlage 2 geeft een overzicht van activiteiten om verschillende doelgroepen kennis te laten maken met het landschap.

Bijlage 2. Communicatiemiddelen en activiteiten voor verschillende doelgroepen.

2.2 Planvorming om het landschap toegankelijker te maken

Met de methode Leesbaar Landschap is het mogelijk de meest karakteristieke elementen in het landschap te identificeren, en de samenhang met zijn omgeving te ervaren. Door bezoekers langs deze elementen te leiden kan het landschap toegankelijk voor hen worden. Dit kan in figuurlijke zin door informatie te verstrekken zoals onder a, maar ook in letterlijke zin: door wandel-, fiets, ruiters- of kanoroutes te ontwerpen, uit te zetten of zonodig ook paden/ontsluitingen aan te leggen.

Er zijn heel wat stukken cultuurlandschap die slecht toegankelijk zijn. Sommige zijn van oudsher slecht toegankelijk door een langgerekte verkaveling zonder openbare wegen, in andere streken zijn oude paden in onbruik geraakt en verdwenen. Met de toenemende behoefte aan recreatieruimte buiten de stad en belangstelling voor het landschap is het de juiste tijd om ook de fysieke toegankelijkheid van het landschap te vergroten. Hierbij kun je denken aan de aanleg van (wandel)paden, overstapjes, maar ook aan seizoensfeesten, werkdagen etc.

2.3 Planvorming om de landschapskwaliteit te versterken

Voor vrijwel elke gebied in Nederland zijn visies op het landschap ontwikkeld, al dan niet met plannen voor behoud of versterking van het landschap. Op provinciaal niveau zijn dit streekplannen, Structuurvisies en planontwikkeling voor Nationale Landschappen, op gemeenteniveau Landschapsbeleidsplannen, Landschapsontwikkelings Plannen en Beeldkwaliteitsplannen. Toch is er nog steeds grote, en toenemende, zorg over verlies van karakteristieke landschapselementen, verlies van openheid, verrommeling, verstedelijking. Die zorg is door 34 maatschappelijke organisaties verwoord in het Landschapsmanifest, en er is ook een Deltaplan voor het landschap opgesteld dat door de leden wordt onderschreven.

Met Leesbaar Landschap is het mogelijk een nieuwe impuls te geven aan plannen voor verbetering van de landschapskwaliteit. Met Leesbaar Landschap kunnen burgers, grondeigenaren, ambtenaren en wethouders met elkaar in gesprek raken over het landschap, en voorzichtig bouwen aan een gemeenschappelijke visie. Van daaruit kan een plan worden uitgewerkt. Zo'n plan kan op gemeentelijke schaal worden gemaakt, met nauwe betrokkenheid van burgers en grondeigenaren. Het is ook goed mogelijk een plan op kleine schaal te maken, bijvoorbeeld van een enkel agrarisch bedrijf of een landgoed. Dit is met name ook interessant voor agrarische bedrijven en landgoederen die zich met activiteiten op breder publiek richten en hun plaats in het landschap willen "vermarkten". Bijvoorbeeld bedrijven met een boerderijwinkel, een ontvangstruimte, groepsaccommodatie of minicamping. In het project "Leesbaar Landschap" zijn hiervan geen voorbeelden uitgewerkt omdat de focus gericht was op "toegankelijkheid".

Bronnen voor meer informatie:

- *H. Kloen, R. Joldersma, G.W. Verschuur, 2005. Verkennen en afstemmen van vraag en aanbod groene diensten - Een leidraad voor methodieken. CLM-rapport 609, interne-trapport via www.clm.nl*
- *H. Kloen, F.J.G. Padt, G.W. Verschuur, R. Joldersma, 2003. Toolbox organisatie van een lokaal Landschapsfonds - Fase 2 van project Investeren in Ecologie. Zie www.nederlandmooi.nl*

- *Nederland weer mooi – Deltaplan voor het landschap, 2006. Vereniging Nederlands Cultuurlandschap, Ubbergen (zie www.landschapsmanifest.nl, www.nederlandscultuurlandschap.nl).*
- *Kloen, H., G. Verschuur, W. Tolkamp, Y Gooijer, R. Joldersma en T. Jansonius, 2006. Een mooi landschap – daar werken we samen aan. Brochure van LBN, CLM en NPN.*

3 Inspirerende voorbeelden

3.1 Loopt u even mee in Zeeland?

Boeren, burgers en maatschappelijke organisaties lopen warm voor wandelpaden over boerenland

Wie?

De Agrarische Natuurvereniging (ANV) Goes wilde te weten komen hoe bewoners en bezoekers van het gebied aankijken tegen het platteland, wat er wordt beleefd en wat de wensen zijn met betrekking tot de inrichting. In samenwerking met Stichting Landschapsbeheer Zeeland heeft ANV Goes in de zomer van 2005 daarom vertegenwoordigers van alle maatschappelijke organisaties en politieke partijen in Goes uitgenodigd op een landbouwbedrijf in Wolphaartsdijk. Al voor dat deze handleiding leesbaar landschap er was, heeft deze groep het landschap verkend, geïnspireerd door het concept Leesbaar Landschap.

Hoe?

Hoe gaat zo iets in zijn werk? Op het bedrijf wordt na een korte kennismaking en toelichting op het programma de groep in vieren gedeeld en op pad gestuurd. Van te voren zijn vier sterk verschillende plekken gekozen waar zintuigelijk of cultuurhistorisch iets te beleven valt: midden in het veld, op een dijk, in de schuur en op het erf. De groepen lopen als in een carrousel langs de vier plekken. Na aankomst op een plek zijn de mensen even stil om het landschap op zich in te laten werken. Daarna spreken ze uit wat er is waargenomen, geroken en gehoord.

Na de wandeling verzamelt de hele groep zich op het erf en is besproken hoe de deelnemers het landschap waarderen en welke wensen ze ten aanzien van de beleving hebben. De deelnemers vinden dat er aan het landschap zelf niet veel hoeft te veranderen. De leden van ANV Goes dachten dat er behoefte is aan meer heggen maar de bewoners vinden de openheid juist een geweldige kwaliteit. Ze willen wel graag dat het landschap beter ontsloten wordt zodat het beter beleefbaar is voor wandelaars. Een verhaal erbij van een boer, of een bankje op een mooie plek om even rustig te genieten zou ook gewaardeerd worden. Van een bankje naar een bed zou niet zo'n grote stap moeten zijn als je aan het genieten bent, en zo verschijnt ook (eenvoudige) verblijfsrecreatie op het verlanglijstje.

Resultaat: wandelnetwerk De Schengen – Het Kiekendiefpad

De uitkomsten van de wandeling rond de boerderij zijn door Stichting Landschapsbeheer Zeeland en andere organisaties gebruikt in een groter project rond de aanleg van een wandelnetwerk van in totaal 75 kilometer. In dat netwerk is nu ook 15 km wandelpad aangelegd over boerenland. Mede door de bijeenkomst zijn boeren bereid gevonden een wandelpad over hun land te leggen. Natuurlijk hielpen daarbij contracten die grondeigenaren konden afsluiten voor € 0,45 per strekkende meter pad per jaar voor een periode van vijf jaar. Dit wordt onder andere gefinancierd met geld van de Europese Unie, de provincie Zeeland en diverse sponsors. De bewoners stellen dit wandelnetwerk erg op prijs, de boeren gaan kijken hoe dit bevalt de komende vijf jaar.

3.2 Groene Hartdag Fort Wierickerschans, 9 september 2006

Breed publiek leert landschap lezen

Wie?

Staatsbosbeheer, IVN en vele natuur- en milieu-organisaties hebben de handen ineen geslagen in het project Consept aandacht voor landschap bij een breed publiek te genereren. Belangrijke activiteit was het organiseren van een publieksdag rond de opening van een nieuw bezoekerscentrum voor Nationaal Landschap Groene Hart, in het pas opengestelde Fort Wierickeschans bij Bodegraven. Consultant Nicole van Gans van IVN mobiliseerde mensen via allerlei natuur- en milieu-organisaties om het landschap rond dit fort leesbaar te maken voor een breder publiek.

Leesbaar Landschap als gids Leesbaar landschap op de publieksdag te interesseren voor het landschap.

Hoe?

Vorbereiding: Kennismakingsworkshop leesbaar landschap, uit het verslag:

“De aftrap van de Publiekscampagne op 8 juli stond in het teken van Leesbaar Landschap. Ruim 30 deelnemers gingen op pad om het landschap te lezen rondom Fort Wierickeschans. Ze keken op 4 verschillende manieren naar het landschap en dachten na over vragen als: hoe wordt het land gebruikt? Welke gewassen staan op de akker? Dat zegt wat over de ondergrond, de verticale samenhang. De horizontale samenhang is meer een uitdrukking van relaties: het patroon van sloten, wegen, beplanting en bebouwing. De seizoenssamenhang is de uitdrukking van het seizoen in kleuren en vormen. Zo is er ook de historische samenhang, die mensen alert maakt op elementen en patronen die typisch zijn voor de historie van het gebied.”

Ervaringen van deelnemers

In de nabespreking was er verbazing hoeveel en hoe snel je met deze eenvoudige methode kunt 'lezen' in het landschap. Veel mensen ervoeren de versnippering van het landschap en de tegennatuurlijke lijnen in het landschap door treinlijn en A12. De Oude Rijn met de ontwateringskanalen en –sloten en bijbehorende ontginningslijnen werden als de natuurlijke lijnen in het landschap ervaren. Mensen vonden het ook heel boeiend om te ontdekken dat een boerderij net buiten het schootsveld van het Fort was gebouwd.

Aan het einde van de bijeenkomst is een kleine werkgroep samengesteld die de mogelijkheden die deze methode biedt verder hebben verkend. Dit heeft ertoe geleid dat op Groene Hart-dag op 9 september drie deelnemers als gids hebben opgetreden en een breed publiek landschap hebben laten lezen.

Resultaten?

Op de eerste Groene Hartdag trokken alle activiteiten gezamenlijk naar schatting 2000 mensen naar de Schans. Er was van alles te doen: mensen konden heerlijk rondstruinen op de streekmarkt met Groene Hart producten en tegelijk horen welke plannen de natuur- en milieuorganisaties voor het Groene Hart als Nationaal Landschap hebben. Er was muziek en theater en kinderactiviteiten. Staatsbosbeheer had excursies op het Fort zelf. Daarnaast konden mensen leren 'landschap lezen' rondom het Fort. Deelnemers bleken zeer enthousiast: ze ervaren het als een speelse wijze om snel landschappelijke kwaliteiten te leren waarnemen en beleven.

Tips om het nog boeiender te maken:

- zoek kleine aansprekende elementen, zoals lammetjes in de wei, oud knoestige boomstronken op ogenschijnlijk "gewone wilgenstruiken".
- vraag deelnemers 1 minuut de ogen te sluiten en andere zintuigen te gebruiken: wat hoor je, wat ruik je, wat voel je.

Panelen op het Keelven in Laarbeek

Wie?

In 2005 raakte de voorzitter van IVN Laarbeek in Noord-Brabant tijdens een workshop enthousiast voor Leesbaar Landschap. Samen met twee andere IVNers werd nogmaals een workshop gevolgd. Gezamenlijk was de conclusie dat dit onderwerp een goede aanvulling kan zijn op de natuurgidsencursus van het IVN of daaraan gelijkwaardige cursussen maar ook een methode om met verschillende belangengroepen tot een gesprek te komen over het landschap en de waarden van het landschap. Zij boden aan om de handleiding "Leesbaar Landschap, In vier stappen naar een toegankelijker landschap" in de praktijk te toetsen in het project "Zandpadenplan" van de gemeente Laarbeek.

Hoe?

Er werd een wandelworkshop georganiseerd in een plantraject dat al vrijwel was afgerond. Het bleek niet eenvoudig om de handleiding zonder verdere begeleiding te gebruiken en het concept van Leesbaar Landschap over te dragen. Desalniettemin onstond er interesse en draagvlak bij de gemeente, de historische vereniging, de ZLTO en Laarbeeks Landschap om mee te denken over de manier waarop het landschap verder toegankelijk kon worden gemaakt. Door de enthousiaste IVN voorzitter werden twee acties op touw gezet.

Resultaten?

Temidden van het gebied waar de nieuwe wandelroute over zandpaden is ontstaan ligt een natuurgebied genaamd het Keelven. Dit oorspronkelijk laaggelegen gebied is in de jaren '60 van de vorige eeuw de hoogte ingegaan door zijn functie als vuilnisbelt. Inmiddels is de berg afgedekt, begroeid en wemelt het van de bijzondere paddestoelen. Onder aan de berg en boven op de berg komen twee informatiepanelen te staan die het verhaal van het landschap vertellen. De methodiek van Leesbaar Landschap levert hierbij de basis voor de over te brengen informatie.

Uitzicht vanaf Het Keelven waar het landschap met behulp van panelen nog beter gelezen kan worden.

Als tweede actie wordt een cursusmodule "Leesbaar Landschap" ontwikkeld die bijdraagt aan een beter begrip van het landschap, meer binding met landschap en aan een beter begrip van de verschillende belangen die mensen hebben bij het landschap. De cursus zal in najaar 2007 worden gegeven aan een groep mensen van bovengenoemde organisaties en aan vrijwilligers van aangrenzende IVN-afdelingen.

De pilot heeft duidelijk aan het licht gebracht dat het concept van Leesbaar Landschap een bemiddelaar nodig heeft die behoorlijk is ingeleid in de materie. Pas dan is het mogelijk om andere mensen mee te krijgen en tot een resultaat te komen. De cursus is een middel om deze groep bemiddelaars te vergroten.

Driewerf hoera voor Eemland

Wie?

Een zeer gemengde groep bewoners van het Nationaal Landschap Arkenheem-Eemland schreef zich in voor een cursus Leesbaar Landschap. De cursus werd georganiseerd in het kader van het project 'Ons Eemland' dat tot doel had om de betrokkenheid van bewoners bij het nieuwe Nationaal Landschap te vergroten. De groep bestond uit vrijwilligers van IVN-Eemland, IVN-Bunschoten, historische vereniging en de Fietsboot Eemlijn, agrariërs en geïnteresseerde bewoners. IVN-Consulentschap Utrecht speelde een belangrijke rol bij de organisatie en het proces van de cursus.

Hoe?

In de eerste twee bijeenkomsten hebben de deelnemers kennis gemaakt met Leesbaar Landschap als methode om het landschap beter te leren kennen. De eerste keer gebeurde dit binnenshuis met een theoretische inleiding en door te oefenen met behulp van dia's van het gebied. In de tweede bijeenkomst hebben de deelnemers in groepjes van drie of vier op de fiets een deel van het Eemland verkend.

Bij terugkomst hebben ze verslag gedaan van hun waarnemingen. Tijdens de derde bijeenkomst is tijdens een brainstormsessie geïnventariseerd welke kwaliteiten kenmerkend zijn voor Eemland. Er ontstonden drie hoofdclusters rond de thema's 'Water', 'De rol van de landbouw in het landschap' en 'Openheid en bomen'. Er was voldoende animo onder de deelnemers om in drie werkgroepen met deze thema's aan de slag te gaan. In de navolgende maanden zijn de drie groepen bezig geweest om een actie op touw te zetten waarmee ze de waarden van het Eemlandse landschap onder een groter publiek konden verspreiden.

Resultaat 'Op sjouw met boer en landschapsgids'

De werkgroep 'landbouw en landschap' meent dat de beherende rol van de landbouw in het landschap nog onvoldoende bekendheid geniet bij de burgers in en rond Eemland. Ook is onvoldoende bekend voor welke problemen de boeren gesteld worden bij de uitoefening van die beherende rol. Door meer bekendheid te geven aan de rol van de landbouw in het landschap zal het wederzijds begrip tussen boeren en burgers toenemen en kan men beter inspelen op beider

De werkgroep heeft een model ontwikkeld voor excursies op boerenbedrijven in het Nationaal Landschap. De excursies worden opgezet met behulp van de methode Leesbaar Landschap en worden gegeven door een koppel van boer en landschapsgids. De boer belicht de relatie landbouw-landschap vanuit zijn bedrijfsvoering, terwijl de landschapsgids de relatie vanuit het landschapsperspectief belicht. Na afloop van de excursie wordt een gesprek gehouden over de rol van de landbouw in het landschap. Deze excursies zijn herhaalbaar op andere boerderijen en voor verschillende doelgroepen geschikt.

Excursie op een landbouwbedrijf in de overgang van het open Eemland naar de besloten Utrechtse Heuvelrug.

De ambitie is om op termijn een excursieprogramma te hebben waarbij op verschillende boerderijen, op verschillende plaatsen in de polder, met ieder hun eigen kenmerken de rol van de landbouw getoond kan worden. Hiervoor wordt een pool van boeren en landschapsgidsen gezocht.

Resultaat 'Droge Voeten Route'

De themagroep water waardeert de unieke kwaliteiten van het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland, te weten: Extreme openheid, Veenweidekarakter, Slagen-landschap en de relatie van de rivier met de voormalige Zuiderzee. Geconfronteerd met de vier dimensies van Leesbaar Landschap, werden zij getroffen door de verticale dimensie die het minst zichtbaar is in het landschap, maar die van zeer grote betekenis is voor het begrijpen van dit unieke landschap. Juist omdat die verticale dimensie zo weinig in het oog loopt, wil de themagroep die verticale dimensie in het landschap accentueren en gebruiken als instrument om dit landschap 'te lezen'. Daartoe is de 'land-water nivo indicator' (kortweg: l-w ni) ontwikkeld.

Het centrale product is een bordje (zie afbeelding) waarop is af te lezen hoe groot het verschil is tussen de aarde waar je op staat en het NAP. Is blauw boven dan zou je zonder dijk natte voeten krijgen. Gekoppeld aan een fietsroute is op 15 locaties in het gebied een dergelijk bordje geplaatst. In een brochure is een kaart opgenomen van de tocht en de locaties en per plek is een verhaaltje geschreven over wat er in het landschap gelezen kan worden. De brochure is te vinden op een aantal websites (o.a. IVN, Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland). Tevens is op een plek in het gebied een informatiebord geplaatst over deze route.

Pieter Augustinus presenteert de 'Droge Voeten Route'.

Bordje 'Droge Voeten Route'.

Resultaat 'Verzonken woud – gewonnen land'

In het uitgestrekte open landschap van het Nationaal Landschap Eemland Arkemheen bevinden zich overal onder het oppervlak kleine en grotere boomstronken, ook wel kienhout genoemd, die bij graafwerkzaamheden of soms zomaar vanzelf, omdat de aarde "leeft", aan de oppervlakte komen. De werkgroep wil aan de hand van deze boomstronken, die dateren van duizenden jaren geleden, de geschiedenis van het ontstaan van het landschap aan de bezoekers van de polder kenbaar te maken.

Ze doet dit door de inrichting van een overhoek bij de kruising Bonte Poort en Laak met een informatiebord, een stuk kienhout en een zitbank. Het informatiebord vertelt het verhaal over het boomarme landschap dat Eemland-Arkemheen op dit moment is en hoe anders het in een ver verleden is geweest. Doel is o.a. om mensen meer bewust te maken van de openheid van het landschap, een van de kernkwaliteiten van het Nationaal Landschap.

Het enthousiasme van deze groep heeft ertoe geleid dat er nu door de paleo-ecologen van het RACM (Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten) te Amersfoort onderzoek wordt gedaan naar de bomen en pollen die in de Eemlandse bodem

Jantine Strating presenteert informatiebord.

liggen. De resultaten zijn spectaculair en er ontstaat een verhaal over het landschap zoals dat er duizenden jaren geleden uit heeft gezien. Een tijd waarin het Nationaal Landschap helemaal niet open was!

LEESBAAR LANDSCHAP

De voorliggende wordt hier uitgenodigd om het landschap te bekijken volgens de methode van LEESBAAR LANDSCHAP. Dit is een methode om naar het landschap te kijken vanuit vier verschillende gezichtspunten, als het ware met vier verschillende brillen. Door die vier brillen wordt de samenhang van het landschap zichtbaar. Volgens LEESBAAR LANDSCHAP heeft elk landschap zijn eigen samenhang, zijn eigen verhaal, zijn eigen identiteit.

Horizontale bril

Neem de horizon in je op en bedenk daarbij, dat circa in de afgelopen jaren door stads- en dorpsuitbreiding ingrijpend is veranderd. Gelukkig zijn het Eemland en de Arnhemse polder het NATIONAAL LANDSCHAP verklaard en daardoor beschermd gebied geworden waaraan je vrijheid van mog. genieten.

De aas was hier aanwezig (dichtbij). De kromme dijken in de Arnhemse polder en oosten van de Laak zijn daar nog een blijk van voordat de dijk werd aangelegd, stroomde met de getijden zeewater door deze kreek.

In plaats van een slagenlandschap met richte slalen en strakke langwerpige percelen - zo kenmerkend voor het Eemland ten westen van de Laak - zie je, als je goed kijkt, dat in Arnhemse het landschap is verdeeld in onregelmatige blokken (blokverkeving).

verzonken woud

Kienhout

Onder dit bord vind je een stronk kienhout. Dit is 'fossiel' hout, dat in deze buurt uit het veen is opgedolven. De resten van riken die we in de bodem van het Eemland terugvinden, dateren (voor zover we dat precies kunnen bepalen) van omstreeks 1500-1550 Jaar v. Chr. Ze zijn dat ruim 3500 Jaar ouder! Behalve riken groeiden er ook diemen in het Eemland. Overal in het Eemland en Arnhemse zijn die resten nog te vinden. Vele vondsten bij boeren getuigen daarvan. Gelukkig heeft de hoge grondwaterstand voorkomen dat deze stronken in de afgelopen eeuwen zijn verteerd. Organisch materiaal blijft onder zuurstofarme omstandigheden (dat in het grondwater) goed bewaard. Daarom binnenvinden zich in onze bodem nog vele resten van de natuurlijke vegetatie van vroeger. Ze vormen nu voor ons "houten archieven" uit een ver verleden en vertellen ons iets over het klimaat in die tijd en over hoe het landschap er toen moet hebben uitgezien.

Kienhout is altijd als een mysterie beschouwd. Tegelijk is het altijd een belangrijke materiaalbron geweest. In de Romeinse tijd werd kienhout (in dit geval bomen die groeiden in de steentijd) in Zeeland gebruikt bij de bouw van een boerderij. In de achttiende eeuw werd het gebruikt om dekbeddekkingen en meubels van te maken. In de Tweede Wereldoorlog werd het hout, vooral in de hongerwinter, gebruikt als brandhout. Nu nog zoeken meubelmakers en beschouwers naar dit materiaal omdat het zo hard is, zo donker en zo mysterieus.

Tegenwoordig weten we dat we het kienhout ook voor wetenschappelijke doeleinden kunnen gebruiken. De vorm van de stam- en wortelstelen en de jaarringpatronen in het hout vertellen het verhaal van de omstandigheden waarin de bomen groeiden en stierren; een verslag van de temperatuur en vochtigheid van vroeger. Er zijn samenstellingen dat in de hongerwinter nog veel oudere bossen hebben gebruikt! Daar wordt op dit moment (2007) onderzoek naar verricht.

Bron: Dr. Esther Zeebma, Stichting Nederlands Centrum voor Dendrochronologie RING.

gewonnen land

Verticale bril

Zet nu je denkbeeldige verticale bril op en bekijk het 'hieraan' in beeld gebracht bodemprofiel. Zou er een camera in de grondboor hebben gezeten, dan zou je laag na laag de bodem van de polder hebben kunnen waarnemen zoals die hiernaast is weergegeven. Het kienhout is afkomstig van bomen die groeiden bovenop laag C. Het kienhout is om die reden te vinden in de lagen B en A. De jonge zeeklei is afgezet door zeewater tot het moment dat de dijken werden aangelegd. In Arnhemse was dat in 1356. De veestag bestaat uit rietveen, moeras en zandgevoel, dat in een warmere tijd vanaf 10.000 Jaar geleden groeide. Het dekzand is komen aanwasen tijdens de koude periode van 75.000 tot 10.000 Jaar geleden. Eemland en kienboom zijn afkomstig uit nog oudere tijden.

Historische bril

Zoeken naar sporen uit het verleden met een historische bril. De plek waar je nu staat - met rondom weilanden - is lang geleden een rijk hooi- en meentachtig gebied geweest. In de vroege middeleeuwen werd de ontginning van de Eemvallei, het Eemland en Arnhemse, grootschalig aangepakt. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en voor de uitoefening van landbouw door:

1. de hooitopstap van bomen en struiken te kappen,
2. het gebied te ontwateren door het graven van dijken en het land te verdelen in percelen, die kavels of slagen werden genoemd,
3. boerderijen te bouwen op een zandrug (gol) of op een opgehoogd vlak grond (terp), en
4. hertelike dijken op te werpen en aan te leggen.

De wijze waarop de eerste boeren op die manier het landschap hebben vormgegeven kun je nu nog steeds terugvinden in de verdeling in percelen.

Seizoenenbril

In elk Jaargetijde valt er veel te genieten in het polderland om je heen. In het vroege voorjaar zijn grutto's en andere weidevogels druk in de weer. Kienhout bulten en rapen trommerend luid hun "Kievwiet". Tusschen met het bloeiende steenwilt, fluiterruit, paardsbloemen, doffers, kookeks- en pinksterbloemen etc. haast deze polder veld haar lentepracht en onthouwt zich hier een paar Hollandse landschap voor je ogen.

In de zomer wordt de polder doorkruist door fietsers en wandelaars. De komende jaren zullen daar nu verbreding van de Laak en Rengerswaling, die samenhangen van kavel, fluiter- en redbol bij komen.

In de herfst houwen de vintiers het randsaar en vliegen Trakvogels over. Iedereen die van boeiende wolkenschuiften houdt en straffe wind komt hier dan in dit Jaargetijde welig aan z'n trekken.

In de winter foerageren ganzen, knuutswaenen, wilde en kleine zwanen in de weilanden, terwijl grote groepen in formatievlucht overtrekken tegen de achtergrond van winterse luchten.

Witbal 2007. Op www.arnhemse-eemland.nl is uitgebreide informatie te vinden over het eemland en de Arnhemse polder. Fotografie: Peter van der Wijst, Saast.

Informatiebord Leesbaar Landschap en kienhout.

Bijlage 4. Communicatiemiddelen en activiteiten voor verschillende doelgroepen

Doelgroep Middel	Lokale bevolking				Toeristen/bezoekers				
	Financiers / sponsors	Verenigings- leven	Kinderen	Volwassenen	Bezoekers groeps- accommodaties	Dagrecreanten	Verblijfsrecreanten		
Media : boek,web, lokale omroep,&TV									
www. accommodatie				+		+	+		
www.landschap x				+		+	+		
Begeleiders terreinbezoek									
Gemarkeerde routes			+	+	+	+	+		
Routebeschrijvingen (op papier of internet)				+	+	+	+		
(IVN) rondleidingen: uitleg	+	+		+	+	+	+		
(IVN) rondleidingen of landschapswandeling: vragen over het land- schap stellen		+		+	+	+	+		
Rondgang met streekbewoners		+		+	+				
infopaneel bij	+			+		+	+		

Doelgroep Middel	Lokale bevolking				Toeristen/bezoekers				
start/eindpunt, tussendoor, bij picknickbankjes									
bordjes in het veld met gerichte vragen om zelf te kijken				+		+	+		
Avontuurlijke wandeling			+	+		+	+		
Speurtocht		+	+		+	+	+		
Puzzeltocht		+	+		+	+	+		
Voorlichting veiligheid?									
Presentaties en activiteiten									
Lezingen		+		+	+		+		
Lezingcyclus/cursus		+		+					
Streekactiviteit: seizoensfeest, picknick, verhalen vertellen	+	+	+	+	+		+		
Reizende tentoon- stelling		+		+					
Werkdag landschap- onderhoud		+	+	+	+				
Adopteer een yyyy	+			+					
Lesmateriaal									
Reizende tentoonstelling		+	+						
Lesbrief			+						